

הרמב"ן הק' עם ביאור מעשה השב

נערך מתוך השיעורים בספרה"ק רמב"ן, הנמסרים מדי שבת בשבתו

פרשת וישב

שנת תשפ"ד

וְיֹסֵפֶר אֶל אָבִיו וְאֶל אָחָיו וַיְגַעֲר בּוֹ אָבִיו וַיֹּאמֶר לוֹ מַה הַחֲלוֹם הַזֶּה אֲשֶׁר חֲלַמְתָּ הַבּוֹא נְבוֹא אֲנִי וְאֶמְךָ וְאֶחָיִךְ לְהִשְׁתַּחֲוֹת לְךָ אֶרְצָה: (פרק לז פסוק י)

... אבל ענין החלום, כי השמש רמוז לעקב, והיכה רמוז לנות ביתו, וכל נשיו עבהו היו תולדותיו. ירמזו כי כל תולדותיו ישתחוו לו, והם כל שעבדים נפש יולאו ירכו, כי כולם השתחוו כבודם אליו. ואחד עשר כוכבים, אלו אחיו אשר השתחוו לו בפני ענמס טרם בא אביהם, כדכתיב (להלן מג טו) ויבא יוסף הביתה ויביאו לו את המנחה אשר בידם הביתה, וישתחוו לו אפיס ארנה.

מעשה השב

מבואר בדברי רבינו שבב' החלומות מרומז ג' השתחויות.

א. בחלום הראשון שחלם 'הנה אנהנו מאלמים אלמים וגו'', הכוונה על השתחויה של עשרה אחיו ללא בנימין, [שהרי הוא לא היה במכירת יוסף]. וזה נתקיים בירידת עשרה אחיו לשבר אוכל במצרים.

ב. מה שחלם בחלום השני יאחד עשר כוכבים משתחווים לי', הכוונה על אחד עשר אחיו כולל בנימין. וזה נתקיים כשהאחים הביאו את בנימין למצרים, [עוד לפני ירידת יעקב אבינו].

ג. מה שאמר בחלום השני 'הנה השמש והירח' שמרומז בוה שכל השבעים נפש שירדו למצרים עם יעקב אבינו ישתחוו לו. וזה נתקיים בעת שירד יעקב אבינו עם השבעים נפש למצרים.

ולפי"ז יתרוץ קושיית רבינו (ז' ע) שהקשה למה נאמר בחלום השני פעמיים שספרם יוסף חלמו לאחיו. כמו שכתוב (שם ט - י) ויחלם עוד חלם אחר ויספר אותו לאחיו וגו'. ויספר אל אביו ואל אחיו. ולפי"ד הרמב"ן א"ש, דכיון שבחלום השני מרומז ב' השתחויות א. של אחד עשר אחיו קודם ירידת יעקב למצרים. ב. השתחויות של יעקב וכל השבעים נפש. א"כ אפ"ל שבפעם הראשון שסיפר אותו רק לאחיו, רמז להם רק חלק זו שהם ישתחוו לו. ואח"כ כשסיפר לאביו ולאחיו ביחד, רמז על ההשתחויה השלישי.

וַיִּמְצְאוּהוּ אִישׁ וְהָנָה תַּעֲבָד בְּשָׂדֶה וַיִּשְׁאַלְהוּ הָאִישׁ לְאִמְרוֹ מַה תַּבְּקָשׁ: (פרק לז פסוק טו)

וימצאוהו איש והנה תעבד בשדה. יאמר כי הוא תועה מן הדרך, ולא היה יודע אנה ילך ונכנס בשדה כי במקום המרעה היה מבקש אותם ויארץ הכתוב בזה להגיד כי סיבות רבות באו אליו שהיה רחוק לחזור לו אבל הכל סבל לכבוד אביו ולהודיענו עוד כי הגזרה אמת והתירויות שקר כי זמן לו הקצ"ה מורה דרך שלא מדעתו להביאו בידם ולזה נכתבו רבותיו (כ"ד פ"ה) באמרם כי האישים האלה הם מלאכים שלא על חנם היה כל הסיפור הזה להודיענו כי ענתה ה' היא תקום:

מעשה השב

רבינו מוסיף תיבת 'בדרך' באילו היה כתוב והנה תעבד בדרך, וכוונתו לפרש ש'תועבד' קאי על 'דרך', שתעבד יוסף ב'דרכו', ולא היה יודע היכן הם נמצאים. והכתוב מספר לנו שבדרך הילוכו מצא שדה ונכנס לתוך השדה, מכיון שידע שהיו הולכים לרעות את הצאן, ובשדה שם המקום שיש מרעה.

וַיֹּאמֶר הָאִישׁ נְסֹעוּ מִזֶּה כִּי שָׁמַעְתִּי אֲמָרִים נְלַבָּה דַּתְיִנָּה וַיִּלְךְ יוֹסֵף אַחַר אָחָיו וַיִּמְצְאוּם בְּדָתָן: (פרק לז פסוק יז)

נסעו מזה. הסיעו עלמן מן האחויה נלכה דוחיה לכבש כך נכלי דתות שימיתוך בהם. ולפי פשוטו עם מקום הוא, ואין מקרא יולא מידי פשוטו לשון ר' שלמה. ואין הכונה לרבותיו שיפרא לו האיש נסעו מזה מן האחויה והלכו לעורר עליו דנין ותרעומות שאם כן היה נמנע ללכת ולא היה מסכן בעלמו". אבל הכונה להם כי האיש גבריאל אשר הגיד לו הגיד אמת ואמר לשון משמש לשני פנים ושניהם אמת, והוא לא הבין הנסתר בו והלך אחר הנגלה ממנו וילך אחר אחיו וימצאם בדתון כאשר אמר לו ודכשו זה מפני שהאיש הזה הוא מלאך ואם כן יודע הוא אנה הם ולמה לא אמר הנס דתון ואמר כמסתפק ששמע מהם שילכו עם ואינו יודע אנה הם עתה ולכן יעשו מדכס במאמרו:

מעשה השב

אע"פ שכתב רבינו לעיל ש'הכל סבל לכבוד אביו, דהיינו שהסכים יוסף לסבול הכל בשביל כבוד אביו, מ"מ להכניס עצמו לידי סכנת נפשות אסור. אם כן ע"כ שלא אמר לו המלאך שהם רוצים להורגו. והנה ההלכה שבכל מצות שבתורה חוץ מג' העבירות, שיעבור עליהם ואל יהרג. ונחלקו הראשונים אם רוצה להחמיר על עצמו האם מותר, דעת הרמב"ם (פ"ה מהל' יסודי התורה ה"ד) שכל מי שנאמר בו יעבור ואל יהרג, ונהרג - ולא עבר הרי זה מתחייב בנפשו. וכתב בבית יוסף (יו"ד סוף סימן קנ"ג) דדעת הרמב"ן בתורת אדם נראה שהיא כדעת הרמב"ם.

ולפי"ז אפשר לומר דהרמב"ן לשיטתו, דבשאר עבירות אם נהרג ולא עבר הרי זה מתחייב בנפשו, ע"כ צריך לומר שהמלאך לא אמר לו שהם רוצים להרגו, שאם כן לא היה מסכן את עצמו.

ב לכן מפרש רבינו שהמלאך לא אמר לו בפירוש שהם מבקשים להרוג אותו, שאם כן היה יוסף נמנע מללכת אליהם, ולא היה מסכן את עצמו. אלא השיב לו בלשון זו שמשמעת לשני פנים, גלויה ונסתרת, ושניהם אמת. ויוסף הבין רק כוונתו הנגלית, ולא הנסתרת.

נמצא שלפי פירוש רבינו הפשט והדרש הולכים יחדיו, שאמר לו בלשון משמש לשני פנים, משא"כ לפי פירוש רש"י הפשט והדרש הם שני פירושים שונים, ואין להם שייכות זה לזה. דלפי הפשט אמר לו שהם הלכו למקום ששמו 'דתון'. ולפי הדרש לא אמר לו להיכן הלכו, רק שהם מבקשים נכלי דתות שימיתוך בהם.

וַיֹּאמֶר אֱלֹהִים רְאוּבֵן אֶל תְּשַׁכְּבוּ דָם הַשְּׁלִיכוּ אֹתוֹ אֶל הַבְּוֹר הַזֶּה אֲשֶׁר בַּמִּדְבָּר וְיָד אֵל תִּשְׁלַחוּ בּוֹ לְמַעַן יִחְצֹל אֹתוֹ מִיָּדַי לְהָשִׁיבוּ אֵל אָבִיו: (פרק לו פסוק כב)

וסיפר הכתוב כי היה ריק ואין בו מים, שאם היה בו מים לא יטביעו אותו כשכר נמנעו משפוך דמו. וכתב רש"י ממשמע שנאמר והבור ריק, אינני יודע שאין בו מים, מה תלמוד לומר אין בו מים, מים אין בו אבל נחשים ועקרבים יש בו. מדברי רבותינו ז"ל. ואם כן, היו נחשים ועקרבים בחורי הבור, או שהיה עמק ולא ידעו בהם, שאילו היו רואים אותם ולא יזיקו ליוסף, היה הדבר צורך להם שנעשה לו נס גדול ושהוא לדיק גמור, וידעו כי זכותו תלילנו מכל רע, ואיך יגעו במשיח השם אשך הוא חפץ בו ומלילוי:

מעשה השב

א פירוש שהוכרח להיות שלא היו מים בבור, שהרי כל מה שהשליכוהו לבור ולא הרגו אותו, היה בכדי שלא להרגו 'בידים' ממש. ואילו היה בו מים, הרי היה מיד טובע בהם, ונמצא שהשלכתו לבור היתה נחשבת להם כהריגה 'בידים' ממש.

ב כוונת רבינו לומר שע"כ לא ידעו השבטים בעת 'שהשליכו' את יוסף אל הבור, שיש שם נחשים ועקרבים, דאילו היה יודעים שיש נחשים ועקרבים בתוך הבור, נמצא שגם השלכתו לבור הייתה נחשבת להריגה בידיים ממש.

ג יש לפרש בכוונת רבינו באמרו 'שאיילו היו רואים אותם ולא יזיקו ליוסף וכו'', היינו שגם בשעה 'שהוציאו' את יוסף מהבור לא ידעו השבטים שיש שם נחשים ועקרבים בתוך הבור, דאם ידעו שהיה שם נחשים ועקרבים, ומ"מ ניצל יוסף מהם, היה ברור להם שנעשה לו נס גדול והוא צדיק גמור, ולא היה מוכרים אותו לישמעאלים. תמצית הדברים: שהשבטים לא ידעו שהיה שם נחשים ועקרבים, לא בשעה שהכניסו אותו לבור, דא"כ היה נחשב שהרגו אותו בידיים. וכן כשהוציאו אותו מן הבור לא ידעו, דא"כ לא היו מוכרים אותו לישמעאלים.

*

וַיֹּאמֶר יְהוָה אֶל אַחִיו מֶה בָּצַע בִּי נְהַרְגָ אֶת אָחִינִי וְכִסְיִנו אֶת דָּמוֹ: (פרק לו פסוק כו)

וכסינו את דמו. ונעלים את מיתתו לשון רש"י. וכן אמר אונקלוס 'זנכסי על דמיה'. והנכון שהוא כפשוטו כי מנהג רוחי מסתרים להרוג ולקברו ולכסות דמו בעפר כענין שנאמר (שמות כ ג) ויטמנהו בחול. ולכך אמר להם הנה אנחנו הורגים את אחינו ומכסים את דמו בעפר, כי כן יחשב לנו. והנה ראובן למד להם שלא ישפכו דם בידיים, אבל ישליכוהו בבור וימות שם, שאין עונש הגורם כעונש השופך דם. ובא יהודה עתה ואמר גם זה יחשב לנו לזכימה כאלו אנחנו הרגנוהו, וכן הדבר באמת. וכענין שנאמר הכתוב (יש ט) ואותו הרגת בחרב בני עמון, ודינא רבא ודינא זוטא איכא ביניהו, ושניהם אמרו אמת:

מעשה השב

א רבינו מבאר מה הוסיף יהודה על טענת ראובן, הרי גם ראובן טען שלא יהרגו אותו 'בידיים', רק בתורת גרמא, שישליכו אותו אל הבור והוא ימות מאליו. ע"ז מבאר רבינו שטענת יהודה הייתה שגם הריגה על ידי גרמא, יחשב כרציחה בידיים. ולכן הציע למכור לישמעאלים.

ב ואפשר לבאר היכן מרומז בקרא שטענת יהודה שגם כשישליכו אותו אל הבור יהא נחשב כרציחה בידיים, דהנה טענת יהודה היתה 'מה בצע', ואפשר לפרשו בב' אופנים: א. ש'בצע' היינו כסף, דהיינו איזה הנאת 'ממון' יהיה לנו מזה שנשליכו אל הבור, ולכן אמר לנו ונמכרנו לישמעאלים, ויהיה לנו ריווח ממון. ב. איזה 'תועלת' יהיה לנו מזה שלא נהרגנו בידיים ונשליכו אל הבור, הרי גם גרמא יחשב כרציחה בידיים. ולכן אמר לנו ונמכרנו לישמעאלים.

והנה לפי פירוש הראשון, איזה הנאת ממון יהיה לנו מזה שנשליכו לבור, היה סגי שיאמר 'מה בצע' לבד, ולא הצריך להוסיף 'כי נהרוג את אחינו וכסינו את דמו', שהרי דברי יהודה קאי על דברי ראובן שלא יהרגו אותו בידיים. וכיון שהוסף הכתוב 'כי נהרוג את אחינו' ע"כ שכוונת 'מה בצע', כפירוש השני, שבא לומר שאפילו אם לא נהרגו בידיים, אלא נשליכו אל הבור, יהא נחשב כרציחה להריגה בידיים.

*

וַיִּקְמְדוּ כָּל בְּנֵי יִשְׂרָאֵל וְכָל בְּנֵי לְנַחְמוֹ וַיִּמְאֵן לְהִתְנַחֵם וַיֹּאמֶר בִּי אֶרְדָּ אֶל בְּנֵי אָבִל שְׂאֵלָה וַיִּבְּךְ אֹתוֹ אָבִיו: (פרק לו פסוק לה)

וכל בנותיו. כמו וכן בניו. ויחזקו שיכנסו ככלל הזה גם כלותיו עמיהן כי ככלל הכנות יקראו גם הכלות כן. או כמאמר חכמים (ב"ר פד ט) אין אדם נמנע מלקרוא לכלותיו בנותיו.

מעשה השב

א רבינו מפרש כוונת הכתוב 'וכל בנותיו' בג' אופנים: אופן א'. הכוונה על דינה בתו וסרח בת אשר. דהיינו שבני בנים הרי הם כבנים. אופן ב. קאי על בנותיו וכלותיו שנכללים בכלל הבנות. אופן ג. קאי רק על כלותיו.

ב ואפשר לומר שלכן הוסיף רבינו שני האופנים חוץ מאופן הראשון שקאי על דינה וסרח בת אשר, דהנה רבינו (פרשת פנחס פרק כו פסוק מו) הביא דברי התרגום 'ישום בת אשר שרח', פירוש דסרח לא היתה בת אשר, אלא בת אשתו. ולפי"ד התרגום אין לפרש אופן א', דהרי סרח לא היתה נכדתו של יעקב אבינו. לכן מפרש בעוד אופנים.

ג אפשר לומר דשני האופנים האחרונים שכתב רבינו 'וכל בנותיו' שקאי על בנותיו וכלותיו, או רק על כלותיו, איזיל בזה לשיטתו. דהנה נתלקו רבי יהודה ורבי נחמיה אם נולדו להשבטים תאומות, שיטת רבי יהודה שאחיות תאומות נולדו עם כל שבט ושבט ונשאום. ושיטת רבי נחמיה כנעניות היו, אלא מאי וכל בנותיו כלותיו, שאין אדם נמנע מלקרא 'לחתנו בנו ולכלתו בתו'. והנה רש"י סבר דלפי רבי יהודה שתאומות נולדו, א"כ אמרו 'בנותיו' הכוונה כפשוטו שהיו בנותיו ממש. ולדעת רבי נחמיה שכנעניות היו, וחולק שלא נולדות תאומות, א"כ אמרו 'בנותיו' היינו כלותיו.

אמנם רבינו הביא לקמן (פרק לח פסוק ב) שתי דרכים בדעת רבי נחמיה האם חולק על רבי יהודה שנוולדו תאומות. דרך א' שרבי נחמיה מודה שנוולדו תאומות עם כל שבט ושבט, אלא שרבי נחמיה חולק על רבי יהודה וסובר שלא נשאום, שהרי אחות מן האם אסורה לבני נת. דרך הב' דשיטת רבי נחמיה שלא נולדו להם אחיות תאומות כלל.

ולפי"ז א"ש ב' האופנים האחרונים. דלפי דרך הא' שנוולדו להם תאומות ולא נשאום רק נשאום כנעניות, א"כ 'וכל בנותיו' קאי על תרויהו, על בנותיו ועל כלותיו, וזה נרמז באמרו 'וכל בנותיו', וכל' בא לרבות את כלותיו. ולפי הדרך הב' שלא נולדו תאומות, א"כ אמרו 'בנותיו' היינו כלותיו.